

FRAZEOLÖGİZMLƏR LİŇQVOKULTUROLOJİ ASPEKTDƏ

Büyükhanım EMİNLİ*

Xülasə

Məqalədə frazeologizmlərin dildə daşdığı milli-mədəni səciyyəsi, dünyanın dil mənzərəsində tutduğu mövqeyi nəzərdən keçirilir. Frazeoloji vahidlər yığcam milli-mədəni mətnlər qismində çıxış edir və mədəni «damğalar» olub, müxtəlif mədəniyyət tipləri üçün tipik olan mədəni mənalara eksplikasiya edir. Bu mədəni mənalara açılması konkret konseptlər əsasında həyata keçirildikdə, eyni zamanda bir neçə aspektini öyrənməyə imkan yaranır. Bir dilin daşıyıcılarına frazeoloji vahid “köhnə tanış” xatırladır. Yazılı və şifahi formada olmasından asılı olmayaraq, hər hansı bir mətnə qarşıya çıxan sabit birləşmə konkret leksemlərlə, bəzən isə sintaktik vahidlə (bu frazeoloji vahidin hansı növdə olması ilə bağlıdır) assosiasiya olunur. Əgər doğma dilində danışan şəxs üçün bu ani prosesdə baş verirsə, əcnəbi üçün bu daha çətin, vaxt tələb edən və araşdırılması gərəkən bir məsələdir. Motivasiya daşıyıcısı olan frazeoloji vahidlərin daxili forması milli-mədəni plan elementlərini ehtiva edir. Beləliklə, sabit ifadələrinin mədəni və milli özəlliyi ondadır ki, onların semantikasi mahiyyətə milli kimi tanınan mədəniyyət baxımından şərh oluna bilər. Dilin frazeoloji fondu vasitəsilə dünyanın milli mənzərəsinnin fraqmentləri yayımlanır.

Açar sözlər: Linqvokulturologiya, Dünyanın Dil Mənzərəsi, Milli-Mədəni Səciyyə, Frazeologiya, Sabitsöz Birləşmələri

PHRASEOLOGISMS IN THE LINGUOCULTURAL ASPECT

Abstract

In this article, the national-cultural character of phraseology in the language and the position it occupies in the linguistic landscape of the world are considered. Phraseological units act as compact national-cultural texts and are cultural “marks,” explaining cultural meanings typical for different types of culture. When these cultural meanings are revealed based on specific concepts, it becomes possible to study several aspects simultaneously. The phraseological unit reminds the speakers of a language of “an old acquaintance.” Regardless of whether it is in written or spoken form, a fixed combination that occurs in any text is associated with specific lexemes and sometimes with a syntactic unit (depending on the type of phraseological unit it is). If, for a native speaker, this happens in an instantaneous process, for a foreigner, it is a more difficult, time-consuming, and researched issue. The internal form of phraseological units, which are motivation carriers, contains elements of the national-cultural plan. Thus, the cultural and national specificity of stable expressions is that their semantics can be interpreted in terms of the national culture. Fragments of the world’s national landscape are broadcast through the phraseological fund of the language.

Keywords: Linguo-culturology, Language Landscape of The World, National-Cultural Characteristics, Phraseology, Fixed Word Combinations

* Doç. Dr., Sumgayıt Devlet Üniversitesi/Azərbaycan, resadok50@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9338-483X

DİL-KÜLTÜREL YÖNÜYLE DEYİMSSEL BİLGİLER

Özet

Makalede, dildeki deyimlerin ulusal-kültürel karakteri, dünyanın dilbilimsel manzarasında geldiği konumu incelenmektedir. Deyimsel birimler, kompakt ulusal-kültürel metinler olarak hareket eder ve farklı kültür türleri için tipik olan kültürel anlamları açıklayan kültürel "işaretlerdir". Bu kültürel anlamlar, belirli kavramlar temelinde ortaya çıkarıldığında, aynı anda birkaç yönü incelemek mümkün hale gelir. Deyim bilimsel birim, konuşmacılara "eski bir tanıdık" dilini hatırlatır. Yazılı veya sözlü olmasına bakılmaksızın, herhangi bir metinde oluşan sabit bir kombinasyon, belirli sözlüklerle ve bazen sözdizimsel birimle ilişkilendirilir (ne tür bir ifade birimi olduğuna bağlıdır). Ana dilinde konuşan biri için bu anlamların bir süreçken, bir yabancı için daha zor, zaman alan ve araştırılan bir konudur. Motivasyon taşıyıcıları olan anlatım birimlerinin iç biçimi, ulusal-kültürel planın unsurlarını içerir. Dolayısıyla, istikrarlı ifadelerin kültürel ve ulusal özgüllüğü, anlamlarının ulusal olarak bilinen bir kültür açısından yorumlanabilmesidir. Dünyanın ulusal manzarasının parçaları, dilin deyimsel fonu aracılığıyla yayınlanır.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, Dünyanın Dilsel Manzarası, Ulusal-Kültürel Özellikler, Deyiş bilim, Sabit Kelime Kombinasyonları

Extended Abstract

In this article, the national-cultural character of phraseology in the language and the position it occupies in the linguistic landscape of the world are considered. Any nation feels its existence through its individual and special vision of the world. The features of this projection are manifested and demonstrated in language, forming a concrete picture of the world, and are transmitted from one generation to another. A person understands the content of the surrounding world through assimilation, mainly through knowing the language. Language, with all its diversity, conveys the essence of any aspect, first of all, through language units that reflect the development and activity of society, its characteristics, individuality. Phraseological units were also units. They not only express the national identity of the people but are also reflected in the semantics of the process of the long-term development of the national culture.

Phraseological units strengthen cultural attitudes, images, norms of behavior, traditions, that is, a whole worldview and transmit it from generation to generation, and at the same time, they act as an indicator of the richness of the means of expression of the language. In the phraseological composition of the language, cultural meanings are conveyed with bright, different, unique elements, the cultural content of a specific nation, and society: stereotypes, moral ideals, social norms, national traditions, established customs, folklore, culture, etc.

In our opinion, research in the field of cultural values in language, that is, in the field of phraseology, is important and useful because it will allow us to combine and generalize the facts and achievements in the fields of linguoculturalology, pragmatic and social linguistics, and didactics. The phraseological composition of a language is rich in unique features. Units that reflect the long-term development process of folk culture in their semantics are important components of the content of the linguistic and linguological images of the world. The phraseological picture of the world is part of the linguistic picture of the world, and the picture of the world described by vocabulary and phraseology is the "lower rungs" of the linguistic picture of the world in which objective reality is described. The phraseological system of the language is understood as "the form of reflection of the objective reality, the systematic relations of the world

of realities in the consciousness of native language speakers.” Due to its expressiveness and emotionality, the phraseological picture of the world most clearly and accurately reflects the spirit of the people, national mentality, and cultural-historical experience of knowing the world. Objects of reality are perceived and semanticized by different people in different ways. A fragment of the phraseological picture of the world, characteristic of one nation, can be completely considered in the phraseological picture of the world of another nation or considered by other means of linguistic expression. Thus, a phraseological picture of the world is specific to each language. The very fact of the existence of phraseology is linguistically universal because there is no language without any phraseological combination. The untranslatability of phraseological units is considered universal.

Phraseological units act as compact national-cultural texts and are cultural “marks,” explaining cultural meanings typical for different types of culture. When the opening of these cultural meanings is carried out based on specific concepts, it becomes possible to simultaneously study several aspects at the same time. The phraseological unit reminds the speakers of a language of “an old acquaintance.” Regardless of whether it is in written or spoken form, a fixed combination that occurs in any text is associated with specific lexemes and sometimes with a syntactic unit (depending on the type of phraseological unit it is). If, for a native speaker, this happens in an instantaneous process, for a foreigner, it is a more difficult, time-consuming, and researched issue. The internal form of phraseological units, which are motivational carriers, contains elements of the national-cultural plan. Thus, the cultural and national specificity of stable expressions is that their semantics can be interpreted in terms of the national culture. Fragments of the world’s national landscape are broadcast through the phraseological fund of the language. Thus, the phraseological picture of the world is a “humanized” model of the world, the criterion of evaluation of which is a person.

Giriş

Dil insanın dünya haqqında biliyinin formalaşmasının və mövcudluğunun ən mühüm yoludur. Fəaliyyət prosesində obyektiv dünyanı əks etdirən insan idrakin nəticələrini sözdə təsbit edir. Linqvistik formada çap olunan bu biliklərin məcmusu müxtəlif anlayışlarda “dünyanın dil təsviri”, “dünyanın dil modeli”, “dünyanın dil mənzərəsi” adlandırılan frazeoloji vahidlərdir (FV). Frazeoloji vahidlər xalqların illər ərzində formalaşmış dəyərlərini və mədəni stereotiplərini daşdığı üçün konsepsiyanın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Qədim dövrlərdən insanı əhatə edən və onun həyatının ayrılmaz hissəsi olan canlı dünya bütün müasir dillərin tərkibində öz əksini tapır və frazeologiyada xüsusilə möhkəm yer tutur.

Fərqli dillər dünyagörüşünü fərqli şəkildə əks etdirir. Reallığın təsbit üsulu həm universal, həm də milli xarakter daşıyır, buna görə də müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri ona bir qədər fərqli baxa bilirlər.

Hər bir xalqın “dünyanın dil mənzərəsi”ni təşkil edən ilkin mənalardan yenidən nəzərdən keçirilməsi prosesində istifadə olunan və dilin məzmunu tərəfində öz əksini tapmış xüsusi obrazlı-associativ mexanizmlər toplusuna malikdir: metaforalarda, simvolları və xüsusən də müəllifin adlandırdığı frazeoloji vahidlərdə “xalqın həyatı-

nın güzgüsüdür” deyərək “Obyektlərə dünyanın mənzərəsi ilə bağlı olan, bütöv təsviri situasiyanı ifadə edən, onu dəyərləndirən, ona münasibət bildirən işarələr aid edirlər”. (Maslova, 2001: 69).

Beləliklə, dilin rolu təkcə mesajın ötürülməsində deyil, ilk növbədə, çatdırılmalı olanın daxili təşkilindədir. Göründüyü kimi, “mənalər məkanı”, yəni müəyyən bir dil icmasının milli və mədəni təcrübəsinin bir-birinə qarışdığı dildə sabitlənmiş dünya haqqında biliklər görünür. Müəyyən bir dildə danışanların dünyası, yəni dünyanın dil mənzərəsi dünya haqqında biliklər toplusu kimi lüğətdə, qrammatikada, frazeologiyada və s.formalaşır.

1. Frazeoloji Vahidlər

Frazeoloji vahidlərin dil sistemində rolu çox böyükdür, çünki onların istifadəsi sayəsində nitq daha dəqiq və parlaq olur, daha çox obrazlılıq və ifadəlilik əldə edir. Eyni zamanda biz frazeologiyaya sırf dil hadisəsi kimi deyil, həm də mühüm mədəni komponent kimi baxa bilərik. Dili “xüsusi milli mentalitetin eksponenti” kimi qəbul edən frazeologiyayı linqvokulturoloji yanaşma çərçivəsində nəzərdən keçirən tədqiqatçılar da məhz bu fikirdədir (Maslova, 2001: 8). Bu istiqamət ilk növbədə V.N. Teliyanın əsərlərinə əsaslanır və onun davamçıları M.L.Kovşova, E.O.Oparina, V.V.Krasnix, E.G.Belyayevskaya və başqaları frazeoloji vahidlərin öyrənilməsi üçün öz konseptual-terminoloji aparatını və linqvokulturoloji üsullarını işləyib hazırlamışlar ki, bu da öz effektivliyini leksikoqrafik praktika nümunəsində sübut etmişdir.

Frazeologiya elə bir alt sistemdir ki, dildə baş verən dəyişikliklərə digərlərinədən daha az məruz qalır. Sabit ifadələrin bir hissəsi olaraq, nitqdə artıq sərbəst formada olmayan arxaik sözlər və söz formaları tez-tez istifadə olunmağa davam edir. Frazeoloji vahidlərin mənalı əksər hallarda ana dilində danışanların tarixinə gedib çıxır və xalqların adət-ənənələri və inancları ilə əlaqələndirilir, reallığın obrazlı təsvirləri ilə doymuş dil birliklərinin gündəlik tarixi və empirik təcrübəsini əks etdirir (Zueva, 2012: 28).

Frazeoloji vahidlər ən mühüm mədəni əlaqə halqası olaraq qalır. Dəyərlərin və mədəni stereotiplərin tərcüməsi, müəyyən ifadələr dilin davamlılığını qorumağa kömək edir və nəticədə nəsilər arasında əlaqəni qoruyur (Gilfanova, 2013: 70).

Beləliklə, əminliklə demək olar ki, linqvokulturoloji yanaşma prizmasından frazeoloji tədqiqatlar frazeoloji obrazlar vasitəsilə milli özünüdərk hadisələrinin dərk edilməsinə, çatdırılmasına və qorunub saxlanmasına kömək edir. Bu imkan frazeoloji sistemlərin müqayisəli öyrənilməsi prosesində daha da əhəmiyyət kəsb edir, müxtəlif dillərdə danışanların dünyası haqqında fikirlərin yaxınlaşması və fərqlərini müəyyən etməyə kömək edir (Arsyenteva, 1989: 77).

2. Dilin Fəlsəfi Problemləri

Dil və mədəniyyət problemləri qədim zamanlardan diqqəti cəlb etmişdir. Yunan filosofu Efesli Heraklit (e.ə. VI-V əsrlər) dili, xüsusən də sözü “oturacaq”, bilik yuvası hesab edirdi. Heraklit xəttini məşhur “Kratil və ya adların düzgünlüyü haqqında” dialoqunda Platon davam etdirmişdir.

Bütövlükdə mədəniyyət sivilizasiyanın sinonimi idi və barbarlığa qarşı idi. Unutmamalıyıq ki, qədim yunanlar xarici dillərdə danışanları barbar adlandırırdılar. Kainatın tarixini tərəqqi və inkişaf uğrunda mübarizə kimi qəbul etmək cəhdi İntibah və Maarifçilik dövründə həyata keçirilmişdir.

Bir metaforaya müraciət etsək, mədəniyyət sözünə belə bir tərif verə bilərik - bu, həyat dənizinin dalğaları boyunca bəşəriyyətlə birlikdə hərəkət edən gəminin armaturuna bənzəyir, mentalitet isə gəminin sivilizasiyadakı tarixi dəyişikliklərin küləkləri ilə şişirdilmiş yelkənlərdir.

Bu metaforaya müraciət “mədəniyyət” anlayışının ən mürəkkəb və müəyyən edilməsi çətin olanlardan biri olması ilə bağlıdır (baxmayaraq ki, müxtəlif mənbələrə görə iki yüzdən altı yüzə qədər belə təriflər mövcuddur).

Alman filosofu İ.Herder “mədəniyyət” sözünü müxtəlif dövrlər və xalqlarla işlədildikdə qeyri-müəyyən və yanıltıcı adlandırmışdır. O, xüsusilə, XVIII əsr Avropa mədəniyyətində fransız dilinin təfəkkür və dildə inkişaf zirvəsinə çatması fikrinə qarşı çıxırdı.

V.A.Maslova dil və mədəniyyətin linqvokulturologiya ənənəsində formalaşmış ümumi xüsusiyyətlərini belə təsvir edir:

Birincisi, mədəniyyət də dil kimi insanın dünyagörüşünü əks etdirən şüur formasıdır;

İkincisi, mədəniyyət və dil bir-biri ilə dialoqda mövcuddur;

Üçüncüsü, mədəniyyət və dilin subyektivi həmişə fərd və ya cəmiyyət, şəxsiyyət və ya cəmiyyətdir. (Kondratyeva, 2014: 208).

Mədəniyyət şəxsiyyətin və xalqların intellektinin, yaradıcılıq potensialının göstəricisidir. Təsadüfi deyil ki, hər bir xalqın və şəxsiyyətin səciyyəvi xüsusiyyətlərinə, daxili xüsusiyyətlərinə, öz dünyasının mənzərəsinə, potensialına qərq olur, onun yaratdığı ilk növbədə mədəni sərvətlərə can atır. Çünki mədəniyyət yaradarkən eyni zamanda bu prosesdə öz-özünə xalq (şəxsiyyət) formalaşır.

Antropoloji baxımdan hər bir xalqın mədəniyyəti var. Cəmiyyət daxilində ayrı-ayrı qrupların da öz mədəniyyəti var. Herderin fikrincə, dil və təfəkkür bir-birinə bağlıdır, dil və mədəniyyət isə xalqın ruhunun və düşüncə tərzinin əksidir. Dil bizim

intellektimizin xarakteridir. Məhz bu fikir sonralar Sepir-Uorf nəzəriyyəsinin əsasına çevrildi. Mədəniyyət cəmiyyətin üzvü olan insanın əldə etdiyi biliklərin məzmunudur və eyni zamanda adət-ənənələr və vərdişlər məcmusudur. Bilik sözü bir şey etmək, özünü tamamilə qanuni insan kimi hiss etmək deməkdir. Nəzəri bilik hər bir insana həqiqətlə yalan arasındakı fərqi anlamağa imkan verir. Elm isə bu mənada mədəniyyətin daxili elementlərindən biridir. Bəzən dini və mifik ifadələr fərqli qiymətləndirilir. Deməli, əsl mədəniyyət realdan başqa hər şeyi düzgün dəyərləndirmək və ona uyğun hərəkət etməkdir.

İnsan bioloji vərdişləri genetik olaraq qəbul edir. Məhz, birinci dil sahəsində irsi, daha sonrakılar isə sosial sahədə öyrənilir. Hər bir insan öz doğma dilini doğma mühitində öyrənir, bu vərdiş irsi yolla ötürülür, lakin bu o demək deyil ki, ana dilinin öyrənilməsi cəmiyyətlə məhdudlaşır. Uşağın emosional və intellektual inkişafı üçün şərait yaradılmalıdır. Yəni mədəni və bioloji nüanslar bir-biri ilə əlaqəli əsaslardır.

Dil bizi əhatə edən dünyanı müxtəlif vasitələrlə əks etdirir, ona etnosun arxeotipləri, həyat tərzi, tarixi, inancları, mədəniyyətinin xüsusiyyətləri proyeksiya edilir. İnsanın etno-linqvistik şüurunda dünyanın konseptual mənzərəsi formalaşır, onun milli özəlliyi müasir dilçiliyi maraqlandırır (Arsyenteva, 1989: 69). Linqvo-mədəniyyətlərin müqayisəli tədqiqi müxtəlif fəaliyyət sahələrində mədəniyyətlərərsə ünsiyyət sferalarını və dil və mədəniyyətin milli kimliyini müəyyən etməyə imkan verir. Müqayisəli frazeologiya frazeoloji semantikanın ifadəsində etnik spesifikliyi müəyyən etməyə və dünyanın dəyər mənzərəsini dərk etməyə yönəlmişdir

Frazeologiyanın linqvokulturoloji aspektdə müqayisəli tədqiqi vaxtında və aktual görünür, çünki müxtəlif xalqların dillərərsə və mədəniyyətlərərsə əlaqələri sabitdir. Frazeologiya dildə canlı obraz və metaforaları qoruyub saxlayır, dünyanın əcdadlardan miras qalmış mənzərəsini canlandırır, xalqın mədəni potensialını özündə cəmləşdirir. Müqayisə olunan frazeoloji sistemlərin etnomədəni spesifikliyinin ifadəsi kimi frazeoloji ekvivalentlik və lakunarlıq tədqiqatçıların diqqət mərkəzinə çevrilir.

Nəticə

Tədqiqatın nəzəri əsaslarını nəzərdən keçirərək, aşağıdakı nəticələr çıxara bilərik:

1. Frazeologiya çoxluq ifadələrini öyrənən və onların təsnifatını inkişaf etdirən dilçilik sahəsidir. Frazeoloji fondun yekun tərkibi atalar sözləri və məsəllərin statusunun qeyri-müəyyənliyinə görə qeyri-müəyyən olaraq qalır.
2. Frazeoloji vahidlər dil sisteminin mühüm tərkib hissəsidir. Nitqi obrazlılıq və ifadəliliklə doldurmaqla, bir tərəfdən linqvistik ekspressivliyin güclənməsinə töhfə verir, digər tərəfdən isə mədəni əhəmiyyətli məlumatların toplanması və ötürülməsi yolu kimi çıxış edir.

3. Frazeoloji məna əmələ gətirməyin əsas yollarından biri də metaforik köçürmədir. Metafora eyni zamanda təfəkkür və dilin xarakterik xüsusiyyəti kimi qəbul edilir, iki müxtəlif konseptual sahəyə aid olan obyektləri müqayisə edərək zehni anlayışların strukturlaşmasına kömək edir.
4. Dilin frazeoloji fondu dünyanın linqvistik mənzərəsinin tərkib hissəsi olan və cəmiyyət üzvlərinin, müəyyən dildə danışanların reallığın qavranmasının milli-spesifik xarakterini əks etdirən dünyanın frazeoloji mənzərəsinə formalaşdırır.

Ümumi mövzu ilə birləşən anlayışlar toplusu konsepsiya sferasını təşkil edir. Konseptosfer mürəkkəb strukturlaşdırılmış sistemdir, onun daxilində daha çox və daha az əhəmiyyətli anlayışları ayırd etmək olar. O, milli mədəniyyətin xüsusiyyətlərini əks etdirir və mədəni xüsusiyyətlərə görə reallığı bölən müəyyən bir modelin dilində konsolidasiyaya kömək edir.

Konsepsiya strukturlaşdırılmış formada konkret obyekt haqqında məlum olan məlumatların bütün məcmusu daxil olmaqla, yeni informasiyanın təfəkkür və qavranılması məntiqini əks etdirən mürəkkəb fənlərarası anlayışdır. Bu işdə frazeoloji vəhidlərin mənalari əsasında formalaşan linqvistik anlayışlar nəzərdən keçirilir.

Ədəbiyyat

- Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц – Казань: Издательство Казанского университета, 1989. – 130 с.
- Гильфанова Д. А. Прототипический подход и роль обрядовых фразеологических единиц в формировании языковой картины мира английского, русского и татарского народов // Филология и культура, 2013. – №3(33). – С. 69–73.
- Зуева Т.А. Модель Анализа Фразеологических Единиц В Лингвокультурологическом Аспекте // Уральский филологический вестник. Серия: Психолингвистика в образовании. – Екатеринбург: Издание Уральского государственного педагогического университета, 2012. С.28-34.
- Кондратьева О. Н. Метафора как лингвокультурный феномен // Лингвокультурология, 2014 №8 – Екатеринбург – С. 104–106.
- Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2001. – 208 с.